

## CUPRINS

<b>Prefață la ediția a III-a .....</b>	<b>11</b>
<b>Cuvânt-înainte (la prima ediție) .....</b>	<b>13</b>
<b>Argument pentru filosofia dreptului – idei din labirintul juridic .....</b>	<b>19</b>
<b>I. ORIZONTUL FILOSOFIEI ȘI LUMINAREA SPORITĂ A DREPTULUI .....</b>	<b>23</b>
§1. Filosofia ca mișcare liberă a spiritului .....	23
§2. Filosofie și știință.....	24
§3. Filosofie și drept. Obiectul și problematica filosofiei dreptului .....	25
§4. Filosofia dreptului și teoria generală a dreptului. Simbioză și profiluri distincte .....	28
<b>II. ORDINEA ÎN LUME ȘI ORDINEA ÎN DREPT .....</b>	<b>33</b>
§1. Normă și societate.....	33
§2. Ordinea normativă și sistemul normativ social.....	34
§3. Ordinea juridică – ordine normativă specifică.....	36
3.1. Unele exigențe formale și informale ale normei juridice .....	38
§4. Ordinea morală și ordinea juridică.....	40
§5. Dreptul și religia. <i>Homo religiosus</i> . Religie și religii .....	43
5.1. Iudaismul .....	44
5.2. Creștinismul .....	44
5.3. Islamismul.....	45
5.4. Hinduismul.....	46
5.5. Budhismul .....	46
5.6. Drept și religie. Evoluția raporturilor dintre normele juridice și normele religioase .....	47
<b>III. DREPTUL PRINTRE CULTURI ȘI CIVILIZAȚII .....</b>	<b>49</b>
<b>Secțiunea I. Antichitatea .....</b>	<b>54</b>
§1. Dreptul în Mesopotamia. Codul lui Hammurabi.....	54
§2. Dreptul în Egiptul Antic. Despre procedura de judecată .....	56
§3. Dreptul și justiția în India Antică. „Legile lui Manu” .....	57
§4. Dreptul în China Antică. Unele particularități ale regimului juridic chinez .....	59
§5. Dreptul în Antichitatea greacă. Polisul – orașul-stat. Democrația ateniană și justiția.....	61
§6. Dreptul în Antichitatea romană. Diviziunile și izvoarele dreptului roman .....	63
6.1. Diviziunile dreptului roman.....	65
6.2. Izvoarele dreptului roman.....	65
6.2.1. Legea celor XII table.....	66
6.2.2. Jurisprudența.....	67
6.2.3. Alte izvoare ale dreptului roman .....	68

<b>Secțiunea a II-a. Evul Mediu.....</b>	<b>69</b>
§1. Secvențe juridice medievale.....	69
§2. Tribunalul inchiziției.....	71
§3. Tribunalele secrete.....	72
<b>Secțiunea a III-a. Marile sisteme de drept în epoca modernă și contemporană.....</b>	<b>73</b>
§1. Criterii și tipologie.....	73
§2. Marele sistem de drept romano-germanic.....	74
2.1. Dreptul românesc.....	77
2.2. Dreptul cutumiar și ideea de justiție la români.....	78
2.3. R. Vulcănescu, Etnologie juridică.....	79
§3. Marele sistem de <i>common-law</i> .....	137
3.1. Common-law în Anglia.....	138
3.2. Dreptul Statelor Unite ale Americii.....	140
§4. Dreptul Uniunii Europene – realitate tipologică contemporană.....	141
§5. Marele sistem de drept „socialist”.....	146
§6. Sistemele juridice religioase și tradiționale.....	147
6.1. Dreptul musulman.....	148
6.2. Dreptul hindus.....	149
6.3. Dreptul japonez tradițional.....	150
6.4. Dreptul african cutumiar.....	150
<b>IV. MOMENTE DIN FILOSOFIA DREPTULUI CA ISTORIE.....</b>	<b>152</b>
<b>Secțiunea I. Din Antichitate... ..</b>	<b>152</b>
<b>A. GÂNDITORI.....</b>	<b>152</b>
§1. Moise (sec. XV sau XIII î.Ch.).....	152
§2. Solon (640-558 î.Ch.).....	154
§3. Socrate (469-399 î.Ch.).....	155
§4. Platon (427-347 î.Ch.).....	156
4.1. Criton.....	159
§5. Aristotel (384-322 î.Ch.).....	160
5.1. Etica nicomahică.....	162
§6. Cicero (106-43 î.Ch.).....	164
6.1. Despre legi.....	165
<b>Secțiunea a II-a. Din Evul Mediu.....</b>	<b>167</b>
§1. Aureliu Augustin (354-430).....	167
§2. Toma d’Aquino (1228-1274).....	167
<b>Secțiunea a III-a. Din epoca modernă.....</b>	<b>169</b>
§1. Machiavelli (1469-1527).....	169
§2. Jean Bodin (1530-1596).....	170
§3. Hugo Grotius (1583-1645).....	171
§4. Thomas Hobbes (1588-1679).....	172
§5. John Locke (1623-1704).....	173
§6. Dimitrie Cantemir (1673-1723).....	174
6.1. Despre adevăr istoric, identitate de neam și juridicitate – Pridoslovie, Hronicul romano-moldo-vlahilor.....	177
§7. Charles Montesquieu (1689-1755).....	181
7.1. Despre spiritul legilor.....	182
§8. Jean Jacques Rousseau (1712-1778).....	183

§9. Immanuel Kant (1724-1804).....	184
9.1. Scrieri moral-politice .....	188
§10. Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831).....	190
10.1. Principiile filosofiei dreptului.....	192
§11. Friedrich Karl von Savigny (1779-1861).....	194
§12. Rudolf von Ihering (1818-1892) .....	195
12.1. Lupta pentru drept .....	196
<b>Secțiunea a IV-a. Din epoca contemporană .....</b>	<b>198</b>
<b>A. Gânditori.....</b>	<b>198</b>
§1. Emile Durkheim (1858-1917).....	198
§2. Eugen Ehrlich (1862-1922).....	199
§3. François Gény (1861-1954) .....	200
§4. Nicolae Titulescu (1882-1941) .....	202
§5. Mircea Djuvara (1886-1944).....	203
§6. Giorgio Del Vecchio (1878-1970) .....	205
6.1. Justiția .....	206
§7. Hans Kelsen (1881-1973) .....	208
7.1. TEORIA GENERALĂ A STATULUI.....	211
§8. Jean Carbonnier (1908-2003) .....	213
§9. H.L.A. Hart (1907-1992).....	214
§10. J. Rawls (1920-2002).....	216
§11. Jürgen Habermas (1929-).....	218
§12. Jacques Derrida (1930-2004) .....	220
<b>B. ȘCOLI ȘI CURENTE ÎN UNIVERSUL JURIDIC .....</b>	<b>221</b>
§1. Școala dreptului natural.....	222
§2. Idealismul în drept.....	223
§3. Școala istorică a dreptului .....	225
§4. Orientarea biologică în drept.....	225
§5. Pozitivismul în drept .....	226
5.1. Utilitarismul.....	226
5.2. Pozitivismul sociologic .....	227
5.3. Pozitivismul pragmatic.....	227
5.3.1. Realismul juridic american.....	227
5.3.2. Realismul juridic scandinav .....	228
5.4. Pozitivismul analitic.....	229
§6. Postmodernismul juridic .....	230
<b>V. ONTOLOGIE ȘI DEZIRABILITATE ÎN DREPT. IDENTITATEA ȘI FINALITĂȚILE DREPTULUI ÎN LUME .....</b>	<b>233</b>
§1. Identitatea dreptului reflectată în definițiile dreptului.....	233
§2. Factorii de configurare a dreptului. Despre fundamentele dreptului.....	237
§3. Esență, conținut și formă în drept.....	238
§4. Principiile dreptului .....	240
§5. Scop, ideal și funcție în drept.....	243
§6. Finalitățile dreptului .....	248
<b>VI. SOCIETATE ȘI DREPT. DE LA CUNOAȘTEREA SOCIALULUI LA SOCIALITATEA DREPTULUI .....</b>	<b>255</b>
§1. Societate și societate globală.....	255

§2. Dreptul în societatea globală. Modernism, postmodernism și construirea viitorului juridic.....	257
§3. Dreptul global și statutul universal al judecătorului.....	261
§4. Cunoașterea socialului din perspectiva juridicității.....	262
4.1. Știință a naturii și știință socială. Monism sau dualism metodologic?.....	262
4.2. Particularitățile științelor sociale.....	263
4.3. Cunoașterea în științele sociale.....	264
4.4. Natura socială a dreptului. Paradigme care privesc explicația socialului.....	266
4.4.1. Paradigme interacționiste de tip marxian.....	267
4.4.2. Paradigme interacționiste de tip tocquevillian.....	267
4.4.3. Paradigme de tip mertonian.....	268
4.4.4. Paradigme de tip weberian.....	268
4.4.5. Paradigme hiperfuncționaliste.....	269
4.4.6. Paradigme hiperculturaliste.....	269
4.4.7. Realismul totalitar.....	269
4.4.8. Determinismul metodologic.....	270
§5. Putere politică, drept și stat de drept.....	271
5.1. Statul de drept – percepții, definiții și trăsături definitorii.....	272
5.2. Statul de drept – idee, modele și construcție.....	275
5.3. Existența contemporană a statului de drept între dificultăți și perspective.....	276

## VII. PERSPECTIVA EPISTEMOLOGICĂ. CUNOAȘTERE ȘI RAȚIONALITATE

<b>ÎN DREPT.....</b>	<b>278</b>
§1. Cunoaștere comună și cunoaștere științifică. Evoluții și modele.....	278
1.1. Modelul clasic de întemeiere a științei.....	281
1.2. Modelul modern de întemeiere a științei.....	281
1.2.1. Raționalismul.....	282
1.2.2. Empirismul.....	282
§2. Abandonarea modelului întemeierii și poziția raționalismului critic.....	283
§3. Concepția standard a teoriilor științifice bazate pe experiență.....	284
§4. Abordarea holistă a teoriei științei.....	286
§5. Modelul paradigmă al științei.....	286
§6. Despre spiritul științific contemporan.....	287
§7. Perspective, forme și niveluri de cunoaștere juridică.....	289
§8. Drept, juridicitate, fenomen juridic.....	292
§9. Sistemul științelor juridice. Implicații privind obiectul cunoașterii juridice.....	294
§10. Statutul epistemologiei juridice.....	296
§11. Raționalitatea științifică în aria juridicității.....	299

## VIII. METODOLOGIA ÎN DREPT..... 302

§1. Metodologia ca temă de reflecție în doctrina juridică românească.....	302
§2. Metodele și metodologiile în câmpul filosofiei și științei.....	307
2.1. Metoda – semnificații și evoluții conceptuale.....	307
2.2. Abordări privind metoda în filosofia contemporană.....	309
2.2.1. O hermeneutică particulară – interpretarea juridică.....	312
2.3. Metodele în drept.....	315
2.3.1. Metoda logică.....	315
2.3.2. Metoda istorică.....	320

2.3.3. Metoda sociologică.....	325
2.3.4. Metoda informațională.....	330
2.3.5. Metoda sistemică.....	335
§3. Orizonturi și opțiuni metodologice în filosofie și știință .....	339
§4. De la „metodologia-labirint” la abordarea selectivă a regulilor metodologice în cercetarea juridică.....	344
§5. Despre validitatea cunoașterii juridice.....	348
5.1. Despre sensurile validității.....	348
5.2. Logică, argumentare și validitate în domeniul juridic.....	349
5.3. Cunoaștere adevărată – cunoaștere validă. Criteriile și semnificațiile adevărului din perspectiva validării demersului științific .....	353
5.4. Pluralitatea criteriilor de validare și demersul științific în domeniul juridic.....	356
<b>IX. DIMENSIUNEA PRAXIOLOGICĂ. CERCETARE ȘI CREAȚIE ÎN ȘTIINȚA ȘI FILOSOFIA DREPTULUI.....</b>	<b>359</b>
§1. Proiectarea cercetării științifice în drept.....	359
1.1. Cercetarea științifică și acțiunea socială eficientă .....	363
1.2. Cercetarea științifică – cunoaștere științifică în acțiune. Schița proiectului epistemologic tradițional .....	363
1.2.1. Problema științifică.....	363
1.2.2. De la ipoteza științifică la teoria științifică .....	365
§2. Abordări și tipuri în cercetarea științifică a dreptului.....	367
2.1. Cercetarea de tip socio-juridic .....	367
2.2. Proiectul de cercetare în domeniul filosofiei dreptului .....	372
§3. Atitudinea metodologică și creativitatea în cercetarea științifică.....	375
<b>X. CENTRALITATEA OMULUI ÎN FILOSOFIA DREPTULUI. <i>HOMO JURIDICUS</i> – DIMENSIUNEA JURIDICĂ A EXISTENȚEI UMANE.....</b>	<b>378</b>
§1. Omul, sensul vieții și fericirea – eternele încercări ale demersului filosofic. Idei filosofice și reflexe juridice .....	378
§2. <i>Homo juridicus</i> – ipostaze .....	383
§3. <i>Homo juridicus</i> și inteligența artificială (AI – Artificial Intelligence) .....	387
<b>XI. AXIOLOGIA DREPTULUI – DREPTUL ȘI VALORILE SOCIALE.....</b>	<b>394</b>
§1. Scurtă incursiune în lumea valorii.....	394
§2. Pluralismul valorilor sociale.....	397
§3. Despre perspectiva axiologică sistemică .....	398
§4. Drept și valoare .....	399
4.1. Norma juridică și valoarea.....	400
4.2. Faptul juridic și valoarea .....	401
4.3. Raportul juridic și valoarea .....	402
<b>XII. UN POSIBIL SISTEM VALORIC CARE ORIENTEAZĂ DREPTUL.....</b>	<b>403</b>
§1. Adevărul juridic.....	403
1.1. Dimensiunile adevărului.....	403
1.2. Statutul axiologic al adevărului.....	405
1.3. Adevăr și juridicitate .....	406
§2. Libertatea din perspectiva juridicității.....	408

2.1. Ideea de libertate și coordonatele ei valorice.....	408
2.2. Libertate și drept.....	409
§3. Justiția.....	411
3.1. Despre fundamentele filosofice ale dreptății.....	411
§4. De ce avem dreptul să impunem dreptatea?.....	415
§5. Poate statul să impună dreptatea? .....	419
5.1. Justiția – valoare originară a dreptului.....	420
§6. Securitatea juridică.....	428
§7. Binele public.....	428
§8. Demnitatea umană – expresie valorică sincretică a finalităților dreptului.....	429
<b>XIII. ESTETICA ÎN LUMEA JURIDICĂ.....</b>	<b>431</b>
§1. Estetica creației mitice. Despre geneza justiției și a dreptului în mitologiile lumii .....	431
1.1. Făuritorii de monumente legislative .....	444
1.2. Fiat justitia pereat mundus! Procesul de la Nürnberg.....	446
§2. Comical în lumea juridică .....	446
2.1. De la sobrietatea maximei juridice la umor în lumea juridică .....	447
2.2. Valențele mnemotehnice ale umorului și studiul dreptului .....	448
§3. Grotescul judiciar. Procesele intentate animalelor .....	451
§4. Tragicul in justiției. Câteva erori judiciare.....	452
§5. Sublimul justiției în doctrină și în judecata divină .....	456
<b>APPENDIX .....</b>	<b>459</b>
§1. Studii de filosofie și teorie a dreptului ale autorului .....	459
1.1. Simbolistica dreptului și justiției .....	459
1.2. Juristul și atitudinea sa metodologică.....	462
1.3. Despre identitatea contemporană a dreptului.....	467
1.4. Cunoașterea juridică între doctrină și știință .....	473
1.5. Demersul științific în drept.....	478
1.6. Raționalitatea în drept.....	489
1.7. Cunoașterea juridică integrativă.....	502
1.8. Despre filosofia dinăuntru normelor juridice .....	508
1.9. Despre identitatea și rațiunea de a fi a filosofiei dreptului .....	511
1.10. Valorile juridice ca resurse ale armoniei societății globale.....	531
1.11. Interpretare și hermeneutică în drept.....	535
1.12. Afectivitatea în drept .....	539
1.13. Drept și justiție întru umanitate .....	546
1.14. Congresul mondial de filosofie a dreptului din România .....	558
§2. Câteva contribuții teoretice și repere ale profilului doctrinar al autorului .....	566
§3. Certificate și distincții.....	569
<b>BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ .....</b>	<b>575</b>

# I. ORIZONTUL FILOSOFIEI ȘI LUMINAREA SPORITĂ A DREPTULUI

## §1. Filosofia ca mișcare liberă a spiritului

Filosofia, ne avertizează K. Jaspers, se află pretutindeni unde, prin gândire, omul devine conștient de sine. Ea este prezentă peste tot fără a fi numită ca atare, căci de îndată ce gândește, omul filosofează, indiferent dacă o face bine sau rău, superficial sau profund, în fugă sau încet și temeinic. Acolo unde există o lume a omului, acolo unde sunt acceptate anumite norme de conduită, unde oamenii deliberează, acolo se află și filosofia<sup>1</sup>.

„Gândirea filosofică prin construcțiile și dărâmarile ei, prin amăgirile ce ni le pricinuieste, prin bănuielile și presimțirile ce ni le comunică, prin tot mai adâncile problematizări care le pricinuieste și le îmbie, va însemna astfel pentru genul uman un necurmat spor de luciditate, etapele ei echivalând cu tot atâtea „treziri” din somnul infinit în care ființa noastră plutește”<sup>2</sup>.

Acum, la început de mileniu, când „totul duce așadar la deschidere și întrebare într-o lume în care principala dimensiune a timpului este viitorul”<sup>3</sup>, forța sau slăbiciunea acestei filosofii va condiționa înfățișarea lumii de mâine. Referindu-se la istoria filosofiei moderne ca luptă pentru sensul vieții omenești, E. Husserl apreciază că luptele adevărate, singurele lupte însemnate ale epocii noastre, sunt luptele dintre umanitatea deja prăbușită și umanitatea care are încă un temei, dar trebuie să trudească pentru a-l menține, respectiv pentru a dobândi unul nou. Luptele spirituale propriu-zise ale umanității europene ca atare se desfășoară ca lupte ale filosofiilor, și anume ca lupte între filosofii sceptice – sau mai precis, dintre non-filosofii care au păstrat doar numele, nu însă și sarcina filosofiei – și filosofii adevărate, încă vii<sup>4</sup>.

Cu privire la virtuțile spiritului filosofic viu și liber, L. Blaga nota:

„În filosofie, spiritul călăuzit în problemele ce și le pune numai de idei de ultimă abstracțiune și operând deci într-o zare în mare grad indeterminată își păstrează o extraordinară „spontaneitate” în ceea ce privește soluționarea problemelor. Omul de știință este îngrădit de o zare determinată și nu poate să ajungă în consecință, decât la soluții care sunt intens prefigurate chiar în ideile propulsive cu care el operează în punerea problemei. Libertatea de mișcare a spiritului apare în soluțiile științei mult mai limitată de linii date dinainte decât în soluțiile filosofiei.”<sup>5</sup>

---

<sup>1</sup> K. Jaspers, *Philosophie und welt*, Reden und Aufsätze, Munchen, 1958.

<sup>2</sup> L. Blaga, *Despre conștiința filosofică*, Editura Facla, 1974, p. 29.

<sup>3</sup> C. Noica, *Trei introduceri la devenirea întru ființă*, Editura Univers, 1984, p. 67.

<sup>4</sup> E. Husserl, *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie*, Haag, Martinus Nijhoff, 1962, pp. 1-17.

<sup>5</sup> L. Blaga, *op.cit.*, pp. 70-71.

## §2. Filosofie și știință

Este bine cunoscut faptul că, la început, știința și filosofia făceau corp comun, iar ulterior s-au separat. Dar ele n-au pierdut niciodată contactul, ci au interacționat întotdeauna, cu diferite intensități. S-a apreciat că, a dezvoltat o filosofie științifică și o știință cu o conștiință filosofică reprezintă un ideal director<sup>6</sup>.

Având în vedere relevanța filosofiei pentru științele sociale, omul de știință – inclusiv în cazul științelor juridice poate încerca una dintre următoarele strategii:

1) Să înlăture filosofia, atitudine impracticabilă, deoarece orice cercetare științifică presupune idei filosofice cum ar fi ipoteza ontologică cu privire la existența legităților și presupuziția epistemologică, că aceste legități sunt cognoscibile;

2) A accepta în mod dogmatic filosofia, fapt ce este sub cerințele spiritului științific, care nu recunoaște nicio idee ca fiind dincolo de orice critică;

3) A filtra aflulxul filosofic, reținând numai ceea ce ar fi probabil fertil pentru știință.

Strategia filtrării, cu toate dificultățile legate de dezvoltarea relației filosofie – știință, a ambivalenței unor idei filosofice este singura compatibilă cu abordarea critică inerentă muncii științifice și care ar putea duce la reunirea științei cu filosofia.

În acest proces filosofia poate sprijini demersul științific prin „localizarea problemelor, rafinarea abordărilor, elucidarea conceptelor, examinarea presupuzițiilor, organizarea teoriilor, detectarea legilor, evaluarea datelor și chiar prin caracterizarea științelor sociale și prezentarea locului acestora în sistemul cultural contemporan”<sup>7</sup>.

În acest context, oprindu-ne doar asupra unor aspecte, menționăm:

- cercetarea științifică începe cu identificarea și evaluarea problemelor, niciuna dintre acestea nefiind elaborată într-un vid conceptual. Dacă nu avem o orientare generală, nici măcar nu vom ști ce trebuie să căutăm. Și dacă orientarea noastră este îngustă, vom tinde să căutăm probleme minore. Atitudinea filosofică poate ajuta la depășirea „parțialității”, la formarea unei concepții armonioase și de largă cuprindere, deci poate ajuta la orientarea cercetării către problemele semnificative, adică spre întrebări ale căror răspunsuri provoacă schimbări radicale în viziunea noastră asupra societății și în modul nostru de a o controla;

- fiecare investigație într-o arie a realității este făcută printr-un anumit mod de abordare. O abordare poate fi înțeleasă ca o schemă-cadru, un set de metode – unele generale, altele particulare. Abordarea va modela programul de cercetare, deci și rezultatele investigației<sup>8</sup>;

- ca orice știință, științele sociale utilizează anumite concepte generale pe care nu le analizează (ex. proprietate, structură, schimbare)<sup>9</sup>. Se impune – prin asimilarea atitudinii filosofice – clarificarea acestor concepte prin construirea de teorii (ontologice, epistemologice etc.) cu privire la ele;

- filosofia nu poate oferi reguli infailibile pentru crearea de teorii, ea poate totuși propune o strategie generală a construirii teoriei care poate fi rezumată în următoarele etape:

1) selectarea câtorva trăsături (proprietăți) ale obiectelor de interes, cele ce par evidente și promițătoare;

2) reprezentarea fiecărei trăsături printr-un concept precis;

3) formularea de relații între conceptele ce rezultă;

<sup>6</sup> E. Husserl, *Filosofia ca știință riguroasă*, trad., Editura Paideia, București, 1994; M. Bunge, *Știință și filosofie*, Editura Politică, București, 1984.

<sup>7</sup> *Ibidem*, p. 323.

<sup>8</sup> K.R. Merton, *Social Theory and Social Structure*, Glencoe, III, The Free Press, 1957.

<sup>9</sup> L. Krimerman, *The Nature and Scope of Social Science*, New York, Appleton-Century Grafts, 1969.

4) organizarea logică a enunțurilor cu ajutorul unei concepții menite să descopere care sunt implicațiile lor și care sunt obligațiile noastre dacă adoptăm anumite supoziții;

5) confruntarea câtorva propoziții ale sistemului cu câteva date empirice pe care se poate să fie nevoie să le căutăm după ce teoria a fost construită sau schițată.

Atitudinea filosofică poate, de asemenea, să releve că niciun model teoretic nu poate cuprinde toate trăsăturile referențelor, datele despre realitate nu sunt neutre, ele sunt adunate și folosite în lumina unui eșafodaj conceptual în care poziția metodologică este deosebit de semnificativă. „Una este a închide temporar un ochi ca mijloc metodologic, adică pentru a ataca problemele circumscrise și a construi modele unilaterale, dar precise, și cu totul alta să ne lipsească un ochi – ochiul pentru domeniile învecinate și concepții cuprinzătoare. Filosoful îl poate ajuta pe specialist să-și țină ambii ochi deschiși [...] Și el ar mai putea contribui la integrarea rezultatelor parțiale obținute de ciclopi în diversele domenii ale științelor sociale”<sup>10</sup>.

Atitudinea filosofică constructivă pentru știință, cu privire la care am semnalat doar câteva ipostaze, se întâlnește cu disponibilitățile științei, cu propriul ei spirit liber și cutezător. „Progresul științei – notează tranșant K. Popper – nu se datorează faptului că acumulăm în decursul timpului tot mai multe experiențe perceptive și nici faptului că învățăm să utilizăm mai bine simțurile noastre. Pornind de la trăirile noastre senzoriale neinterpretate nu ajungem niciodată la știință, oricât de sărguincios le-am aduna și ordona. Numai prin idei îndrăznețe prin anticipări nejustificate, prin speculații cutezătoare, puse mereu la încercare, putem prinde (captura) natura. Acei dintre noi care nu doresc să-și supună ideile riscului înfirmării nu participă la jocul numit știință”<sup>11</sup>.

### §3. Filosofie și drept. Obiectul și problematica filosofiei dreptului

Fără îndoială că notele definiții prezentate cu privire la filosofie ca libertate a spiritului sau în relație cu știința nu pot prezenta singure un răspuns semnificativ la întrebarea „Ce este filosofia?”, interogație constitutivă și pentru rațiunea și orizontul specifice filosofiei dreptului. Filosofia este și „știință a primelor principii” care studiază „existența ca existență” (Aristotel); „filosofia constă în fapte nu în vorbe” (Epictet); filosofia este chintesența spirituală a unei epoci; „timpul său prins în gânduri” (Hegel); filosofia abordează „existența ca totalitate”, este atât „luarea de atitudine în fața imaginii lumii”, cât și o „ierarhizare făcută pentru a determina locul și importanța omului în lume” și pentru a propune un ideal (D.D. Roșca) etc., sunt tot atâtea enunțuri constitutive, care, desigur, nu epuizează nenumăratele fațete ale filosofiei.

A dori să privești lumea conștient, dintr-o perspectivă primordială, ar putea fi o posibilitate de apropiere de substanța filosofiei. Așa se explică de ce marii filosofi au încercat să gândească de la un început cu totul nou. Astfel, Heidegger se întreabă și argumentează: „De ce este ființare și nu, mai degrabă, Nimic?! Este prima (întrebare – n.n.) ca importanță pentru că este prima în privința cuprinderii, a profunzimii și, în fine, pentru că este primordială. Întrebarea are cea mai largă cuprindere. Nu se oprește în fața niciunei ființări, de niciun fel...”

...întrebarea este apoi și cea mai profundă. „De ce este ființare ...?” De ce, adică din ce cauză? Din ce cauză derivă ființarea? Pe ce temei stă ființarea? Înspre ce se îndreaptă ființarea? ...Cea mai cuprinzătoare și mai adâncă, această întrebare este și întrebarea originară. Ce vrem să spunem cu aceasta? Dacă ne gândim la întrebarea noastră, la toată cuprinderea a ceea ce este în întrebare, ființarea care stă în întregul ei, ni se întâmplă cu ușurință următorul lucru: întrebând menținem departe de noi tocmai orice ființare deosebită și

<sup>10</sup> M. Bunge, *op.cit.*, p. 342.

<sup>11</sup> K. Popper, *Logica cercetării*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981, p. 268.

individuală. În „Logica” sa, Immanuel Kant prezintă următoarele întrebări care alcătuiesc dimensiunile câmpului filosofic:

- 1) Ce pot ști?
- 2) Ce trebuie să fac?
- 3) Ce-mi este îngăduit să sper?
- 4) Ce este omul?

Prima întrebare vizează posibilitățile și limitele rațiunii umane, filosofia fiind menită să clarifice țelurile, metodele, conceptele fundamentale și interesele istorice ale științelor naturii, științelor sociale și ale științelor spiritului, precum și raporturile lor cu cunoștințele noastre generale și cu alte forme de cunoaștere posibile.

Cea de-a doua întrebare se referă la stabilirea și la valabilitatea normelor și valorilor. Ea se leagă de problema libertății. Ce este libertatea? Cât de liberă este voința? Este permis să facem tot ce vrem? La ce norme supraordonate ne putem raporta? Care sunt principiile care justifică aceste norme?

Întrebarea a treia are drept obiectiv viața în general.

„Având conștiința morții inevitabile, ne punem problema împlinirii vieții. Voi trăi această viață cerând, revendicând, ori privind-o ca pe o datorie, având conștiința unei misiuni, ori savurând-o ca pe o desfătare mistuitoare, sau manifestând grațitudine pentru o mântuire? ...Unde găsesc criteriile? După ce mă pot orienta?”

Se ajunge astfel la cea de-a patra întrebare, iar din faptul că primele trei se raportează una la cealaltă, fiind cuprinse toate în cea de-a patra, se vedește caracteristica de bază a filosofiei, și anume aceea de a viza întregul, problema existenței unei naturi a omului, pe care să se poată fundamenta demnitatea persoanei sale, fiind una dintre problemele antropologiei filosofice<sup>12</sup>.

Filosofia, ca îndeletnicire, îl transformă pe însuși cel care filosofează. K. Jaspers stabilește caracteristicile unui mod de viață filosofic în următorii termeni:

„Filosofarea este decizia de a retrezi originea, de a se regăsi pe sine și de a ajuta cu toate puterile, prin acțiune interioară [...] Mai înseamnă luarea în serios a experienței cu oamenii, a fericirii și a umilinței, a reușitei și a eșecului, a întunericii și a obscurului, să nu uiți, ci să-ți însușești în adâncul tău, să nu-ți distragi atenția, și să prelucrezi în interiorul tău, să nu abandonezi, ci să clarifici, acesta este modul de viață filosofic.”<sup>13</sup>

Pe aceste coordonate filosofice, în termeni de ființare, totalitate și teme, finalitate și raționalitate, metodă și cunoaștere, atitudine, valoare și acțiune, condiție umană și destin etc., și din perspectiva juridicității se conturează un perimetru specific de reflecție: Filosofia dreptului. Departate de a fi o simplă aplicație deductivă a filosofiei pe teren juridic sau o „înălțare speculativă” a dreptului la orizontul filosofiei, aceasta – filosofia dreptului – implică relații complexe între filosofie și drept, directe și mediate, zone de confluență, de interferență dar și de conflict, elemente generale și fizionomii specifice, întrebări filosofice imperative adresate dreptului, dar și răspunsuri provocatoare adresate filosofiei de pe teren juridic, geneză, reușite, eșecuri și orizonturi proprii.

Dacă ar fi să ilustrăm una dintre rădăcinile filosofice ale Dreptului, sau altfel spus că, uneori, însuși Dreptul este Filosofie, am recurge, din nou la gândirea kantiană:

„Cea mai mare problemă pe care natura o impune genului uman spre dezlegare este înfăptuirea unei societăți civile menite să administreze în mod general dreptul. Numai în societate, și anume, într-o societate unde domnește cea mai mare libertate, deci un antagonism general al membrilor ei, și totuși, cea mai exactă determinare și asigurare a limitelor acestei

<sup>12</sup> M. Furst, J. Trinks, *Manual de filosofie*, Editura Humanitas, București, 1997, pp. 7-12.

<sup>13</sup> *Idem*.

libertăți pentru ca să poată exista cu libertatea altora, poate fi atinsă în omenire suprema intenție a naturii, adică dezvoltarea tuturor dispozițiilor sale; astfel suprema sarcină pe care natura i-o impune omului trebuie să fie o societate în care libertatea se combină, prin legi exterioare, în cel mai înalt grad posibil cu forța abstractă, adică o constituție civilă perfect justă.”<sup>14</sup>

Recursul la filosofie este inerent cunoașterii complexe și aprofundate a dreptului, apreciază reputatul autor de filosofie M. Villey, întrebarea kantiană *quid juris?*, care cere soluția conform legii pozitive, este dependentă de răspunsul la întrebarea *Quid jus?* Care vizează esența dreptului însuși, locul și rolul său în lume<sup>15</sup>. În viziunea lui Hegel, „știința filosofică a dreptului are ca obiect ideea dreptului, conceptul dreptului și realizarea acestuia”, sistemul dreptului fiind „domeniul libertății” înfăptuite, lumea spiritului produsă de el însuși, ca o a doua natură”<sup>16</sup>.

Pentru cunoașterea rațiunii ultime de a fi esențială a dreptului va trebui să știm pentru ce el există în societate, dar cum să răspundem la această întrebare fără să cunoaștem ce este omul, la ce aspiră el, tinde sau trebuie să tindă<sup>17</sup>?

Relația dreptului cu condiția umană este definitorie pentru filosofia dreptului și de aceea, poate, Giorgio del Vecchio aprecia că între alte definiții merită să fie reținută și aceea dată de Ahrens, după care „filosofia dreptului sau dreptul natural este știința care expune primele principii ale dreptului, concepute de rațiune și întemeiate pe natura omului, considerată în ea însăși și în raporturile sale cu ordinea universală a lucrurilor”<sup>18</sup>.

Filosofia dreptului a mai fost definită la confluența a trei direcții de cercetare, în care prima abordează dreptul în universalitatea sa logică, a doua, cea fenomenologică, ce privește dreptul ca fenomen comun tuturor popoarelor în toate timpurile, iar cea de-a treia, deontologică, în care se judecă și se prețuiește dreptul existent în raport cu ceea ce trebuie să fie:

„Filosofia dreptului este disciplina care definește dreptul în universalitatea sa logică, cercetează originile și caracterele generale ale dezvoltării sale interne și îl prețuiește după idealul de justiție afirmat de rațiunea pură.”<sup>19</sup>

Amintind punctul de vedere caracteristic al filosofiei juridice, E. Speranția nota că ea se întreabă cu privire la destinația și justificare dreptului, la fundamentul finalității și al justificării morale a principiilor unei bune legislații, interogații care trebuie să includă în perimetrul reflecției sistematice a filosofiei juridice, idealurile, finalitățile, valorile ca indispensabile conținuturi ale gândirii omenești<sup>20</sup>.

Pledând pentru filosofia dreptului, M. Villey argumenta că filosofia dreptului dispune de o viziune panoramică, ea este o disciplină arhitectonică, ea joacă rolul „păstorului” multitudinii științelor, aptă să pună pe fiecare la locul său, să regleze între ele conflictele de frontieră, să distingă între sursele lor de cunoaștere, să le semnaleze limitele lor. Filosofia dreptului poate să determine domeniul dreptului în raport cu morala, politica și economia, să definească dreptul (*quid jus*), finalitățile activității juridice, să discearnă cu privire la sursele specifice ale dreptului, la metodele proprii științei juridice, relativ la alte surse și metode. Funcția ei teoretică este indisolubil legată de o funcție practică, de condiția practică a juristului, pentru că astfel „cum va ști juristul să diferențieze dreptul de morală sau metodele științei dreptului de cele ale sociologiei, dacă el nu va ști nimic despre morală și despre metodele științelor sociale? Dacă el nu dispune decât de o experiență limitată la profesiunea

<sup>14</sup> *Apud.* M. Furst, J. Trinks, *op.cit.*, p. 233.

<sup>15</sup> M. Villey, *Philosophie du droit*, vol. I, Paris, 1982, p. 13 și urm.

<sup>16</sup> W. Hegel, *op.cit.*, p. 22, 30.

<sup>17</sup> H. Batiffol, *op.cit.*, p. 8.

<sup>18</sup> G. del Vecchio, *op.cit.*, p. 30.

<sup>19</sup> G. del Vecchio, *op.cit.*, p. 30.

<sup>20</sup> E. Speranția, *op.cit.*, pp. 192-206.

sa, cum va putea privi spre ea și spre conceptele sau metodele admise de rutină, pentru o judecată critică?”<sup>21</sup>

*Orizontul contemporan al filosofiei dreptului nu poate fi desprins – așa cum încercăm să propunem în volumul de față – de o viziune referențială complexă asupra filosofiei dreptului – care, așa cum am ilustrat, are vocația să exploreze identitatea, temeiul, natura profundă, sensul, dezirabilitatea, universalitatea, locul și rolul dreptului în raport cu condiția umană și lumea – configurată prin atragerea și conjugarea în câmpul reflecției acesteia a marilor paradigme filosofice cu privire la ceea ce este filosofia, a doctrinei juridice exemplare, a experienței istorice a diverselor tipuri de drept, de o manieră failibilă, pluralistă, deschisă, aptă de critică și controversă, mereu perfectibilă. Interogațiile filosofice fundamentale referitoare la: rațiune, libertate, adevăr, dreptate, bine, om, la marile domenii filosofice referitoare la cunoașterea științifică (epistemologia), la lumea valorilor (axiologia), la reflecția asupra acțiunii eficiente (praxiologia), fac parte, în întruchipări specifice, din lumea juridică și răspunsul contemporan la acestea, „controlează” într-o manieră decisivă demersul juridic teoretic și practic. În absența acestei viziuni complexe, rod al eforturilor comune ale filosofilor și juriștilor, aptă să instituie repere cardinale pentru acțiunea socială, dreptul poate fi manipulant, arbitrar, patologic, instrument normativ de tortură în viața socială, plasându-se în afara rostului său omenesc.*

#### **§4. Filosofia dreptului și teoria generală a dreptului. Simbioză și profiluri distincte**

Ca disciplină distinctă „filosofia dreptului” studiază, așa cum am relevat, rolul și funcțiile dreptului în existență, aspectele universale ale dreptului, poziția acestuia în lumina finalităților ultime ale omului. Analiza relației dintre disciplina „teoria generală a dreptului” și „filosofia dreptului” poate constata, așa cum s-a remarcat, planuri distincte, aspecte specifice, inconfundabile, complementare, dar și suprapuneri de planuri și interferențe. Dacă „teoria generală a dreptului” apelează uneori la perspectiva filosofică, ea rămâne în mod dominant în planul generalității dreptului, pe când „filosofia dreptului” are ca specific abordarea metajuridică, de corelare a cunoașterii juridice cu alte demersuri și de reflecție asupra statutului dreptului raportat la condiția umană. Însă, sub semnul unei dorite „conștiințe filosofice”, teoria generală a dreptului, ca teorie integrativă, este solidară și încorporează reflecția metateoretică – așa cum s-a constatat că o fac și alte științe astăzi, chiar cele „exacte” –, afirmată pregnant, de pildă, prin conceptul de „finalități ale dreptului”, constatând și cultivând o dimensiune filosofică specifică, uneori latentă sau suspendată dar niciodată anulată, instituită nu numai din „cerul înstelat al filosofiei”, dar și imanent, din juridicitate. Ne raliem abordării holiste (integraționiste) constatată de epistemologia contemporană după „căderea” modelului clasic de înțelegere a științei ca urmare a unor „experiențe extraordinare” în știință, demonstrându-se că „adevărul științific” nu este „nici sigur, nici de nezdruncinat” nici măcar în domeniul științelor „exacte” și că, pentru relevarea acestuia „facem filosofie”. După cum filosofia contemporană „coboară tot mai mult din cer” reflectând asupra unor „universuri” – între care și cel juridic –, punând „accente” nu numai pe „totalitate” și „atitudine”, dar și pe „temei”, „ființare” și mai ales, pe „omul universurilor particulare”. Mai concret, în ceea ce ne privește, nu susținem teza că filosofia trebuie să invadeze „cu arme și bagaje” doctrina juridică, terenul juridicității sau câmpul dreptului pozitiv, fără a le respecta specificitatea. Considerăm doar că, prezența ei, uneori insesizabilă la prima vedere – de pildă

<sup>21</sup> M. Villey, *op.cit.*, pp. 28-29.

în mintea judecătorului – sau sub forma unor „emisari” sau „germinații” în rețelele specifice dreptului precum argumentația juridică, în „formule” cu o dublă legitimare, filosofică și juridică (ex. N. Titulescu: „dreptul este libertate organizată”), dar și în numeroase norme – în principiu, în configurarea unor concepte „juridice” precum justiția, nu este un fapt impur, maladiu, principial de neadmis, care trebuie „izgonit”, ci o prezență benefică –, desigur nu oriunde și oricând, ci respectând specificitatea „casei juridice”, potențând și integrând în numele rostului omenesc al dreptului, trebuie cultivată și valorificată în cunoștință de cauză. Așadar, cu toate planurile distincte – teoria generală a dreptului, filosofia dreptului, câmpul filosofic general –, relațiile sunt de comunicare dialectică, de trecere a unor planuri unele în altele, și, uneori, de identitate. Exemplu: justiția-problemă de drept – problemă de filosofie a dreptului – problemă de filosofie...

*Dacă totuși ipostaziem, mai mult din motive didactice, putem observa că, reflecțiile asupra locului și rolului teoriei generale a dreptului în sistemul științelor juridice, clasei de întrebări în raport cu care se conturează această ramură de drept, perspectivei de abordare a problematicii sale pot sugera obiectul teoriei generale a dreptului.*

Despre acesta, M. Djuvara scria: „*obiectul acestei discipline va fi așadar ceea ce este comun în toate ramurile dreptului, în orice timp și în orice loc*”<sup>22</sup> și are menirea de „a pune în lumină cât mai clară realitatea dreptului ca atare, indiferent de manifestările ei variate în timp și în spațiu [...] pentru ca apoi să-și pună grava problemă a fundamentului rațional al idealului de justiție”<sup>23</sup>.

Așadar, planul de abordare al acestei științe juridice este acela al generalității și integralității dreptului, în care dreptul este studiat ca drept pentru a-i desprinde legitățile, principiile, conceptele juridice fundamentale. Despre simbioza filosofie-teoria generală a dreptului este semnificativ, credem, tratatul de „Filosofie juridică și teoria generală a dreptului”, editat în anul 2005 sub egida unor reputați autori pe plan mondial de filosofie și teorie generală a dreptului, coordonați de Enrico Pattaro care propune o problematică deosebit de complexă (partea teoretică – 5 volume, partea istorică – 6 volume) din care reținem:

- Sollen; Norme; Putere; Principii; Reguli; Sisteme; Justiția (E. Pattaro – vol. 1);
- Evoluția internă a dreptului (origine, dezvoltare, factori externi de influență: mitologie, religie, natură umană; factori interni: economie, morală, condiții sociale, putere politică, istorie, tradiție, cultură); Funcțiile dreptului; Concepte de bază; Fundamente (epistemologice, normative); Autonomie umană; (H. Rottleuthner – vol. 2);
- Instituții juridice și sursele dreptului; Sursele dreptului; Legislația; Precedentul; Obiceiul; Delegarea; Codurile; Constituțiile, Validitatea dreptului ca sistem normativ instituționalizat; (R. A. Shiner – vol. 3);
- Știința dreptului; Doctrina juridică – Cunoașterea juridică și sursele dreptului; Teoria juridică – Teoria normativității centrată social; Teorie coerentă a cunoașterii juridice; Teorie coerentă a justiției; Metateoria și ontologia din perspectiva doctrinei juridice; (A. Peczenik – vol.4);
- Argumentația juridică și raționalitatea practică (natura raționalității practice, funcția intențiilor, forme de baza ale argumentației, raționalizare, reflexivitate, universalitate, construcții ale raționalității), Logica juridică (dreptul și logica, logica clasică și dreptul, analiza logică a acțiunii, noțiuni ale logicii deontice, s.a.); (G. Sartor – vol. 5).

Fără îndoială că acest tratat va genera noi abordări, controversate cât și noi dezvoltări dar în același timp va impune, credem, o perspectivă asupra teoriei generale a dreptului în care

<sup>22</sup> M. Djuvara, *op.cit.*, p. 258.

<sup>23</sup> *Idem.*

dimensiunea filosofică este inerentă și în care doctrina juridică este solidară și interferentă cu întreaga zonă a socio-umanului, elaborarea, interpretarea și aplicarea dreptului fiind profund marcate de largi competențe umane, de o practică umană specifică în care soluționarea problemelor juridice înseamnă la modul specific: a cunoaște – a comunica – a decide – a acționa metodic – a argumenta – a propune scopuri – a construi metode și mijloace – a executa operații – a evalua (social, cultural, psihic, politic, moral, religios, științific, estetic). În această viziune holistică juridicitatea nu se diluează, dimpotrivă ea este configurată la modul specific surprinzându-se în același timp palierele complexe ale dreptului ca fapt filosofic, sociologic, psihologic, epistemologic, normativ etc. în care soluția juridică nu poate fi conturată în absența acestor determinări și condiționări complexe.<sup>24</sup>

Este salutar faptul că – și în România –, în domeniul teoriei generale a dreptului, apar abordări dintre cele mai diverse. Dincolo însă de acceptarea acestor abordări, a opțiunii pentru o soluție controversată sau alta, a unor afinități sau stiluri diferite, experiența dreptului și a doctrinei juridice impun – să folosim expresia kantiană, „ca un imperativ categoric” – dimensiunile constitutive ale teoriei generale ale dreptului ca disciplina de învățământ. Aceste dimensiuni fără a contura o iluzorie formulă infailibilă, configurează totuși statutul actual al acestei discipline care rămâne desigur supus reconsiderării și revenirii.

În acest sens am putea menționa rezumând și dezvoltând aspecte ca:

- „Permanențele juridice” (Edmond Picard); Constantele dreptului (Edmond Picard); Dreptul valabil în orice timp și orice loc (M. Djuvara); Formarea spiritului juridic (Al. Văllimărescu); Valențele disciplinei (introdutive, enciclopedice, de sinteză, integratoare, identice sau interferente cu filosofia dreptului);

- Relevarea ipostazelor multiple ale dreptului, a faptului că dreptul indică doar nucleul normativ al disciplinei la care se adaugă fapte, relații, concepții, fără de care nu se poate surprinde integrator fenomenul juridic. Nu pledăm pentru „o echivalență didactică” între aceste ipostaze, lucru practic irealizabil ci doar pentru sesizarea complexității și a interdependențelor atât de necesare în cadrul profesiei de jurist;

- O concepție și un arsenal metodologic bogate, cu puternice valențe pluri și interdisciplinare apte să susțină statutul epistemologic al teoriei generale a dreptului. Configurarea cu pregnanță a conceptelor definitorii ale dreptului dar și a dimensiunii filosofice a disciplinei teoriei generale a dreptului;

- Dimensiunea didactic formativă nu poate de asemenea să fie exterioară sau opțională în raport cu această disciplină de învățământ. Profesorul Alexandru Văllimărescu preciza în cursul său de enciclopedia dreptului, ținut la Facultatea de Drept din București în perioada interbelică, faptul că „unul dintre scopurile esențiale pe care le urmărește această disciplină este de a da acelor care pășesc cu sfială în templul zeiței Themis o metodă de lucru și o metodă de asimilare a științei juridice”<sup>25</sup>;

- Cultivarea luptei pentru drept cum formulează Ihering în celebrul său eseu este de asemenea o posibilă dimensiune a disciplinei nu pentru a reține formulări retorice ci pentru a oferi achiziții studentului pentru practică, pentru viață.

Desigur că aceste dimensiuni constitutive sunt interdependente și uneori interferente, nu formează „un inventar încheiat”, fiind susceptibile de infirmare sau controversă, de abordări complementare, de o dinamică inerentă impusă de problemele contemporane.

<sup>24</sup> *The Treatise of Legal Philosophy and General Jurisprudence*, editor E. Pattaro, associate editors G. Postema, P. Stein, assistant editor A. Rotolo, advisory board N. Bobbio, R. Dworkin, L. Friedman, K. Haakkonssen, Ed. Kluwer, 2005.

<sup>25</sup> A. Văllimărescu, *Tratat de enciclopedia dreptului*, București, Editura Lumina Lex, 1999, p. 10.